

KÖNYVISMERTETÉS

Tringli István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2022. 643 oldal

Tringli Istvántól először 1994-ben olvashattunk a hatalmaskodásról a *História* című folyóiratban. A téma tehát régóta és kiemelten érdekelte. Ha ma elolvassuk ezt a nagyon rövid, kifejezetten ismeretterjesztő céllal megírt cikket, és mellé tesszük a most ismertető monográfiát – amely eredetileg az MTA doktora címre beadott disszertációnak készült – világosan látszik, hogy az akkor fiatal kutató hatalmaskodások iránti határozott érdeklődése, problémalátása már 1994-ben megvolt, és az ezt követő 28 esztendő tulajdonképpen a téma alapos kidolgozásához kellett. A szerző minden korábbi munkája – legyen az Pest megye története vagy a Perényi-oklevéltár – csupán előtanulmány volt ehhez a *magnum opushoz*.

Kezdjük a számokkal. A vaskos monográfia 643 oldalas és 1886 lábjegyzetet tartalmaz, mintegy kétmillió karakter terjedelemben, és a szerző csaknem 400 DL- és körülbelül 150 DF-oklevelet idézett és elemzett a kiadott forrásokon túl. A szakirodalmi jegyzék minden mérvadó művet tartalmaz. Nem adott külön fejezetet a korábbi szakirodalom bemutatásának, csupán a *Bevezetőben* (9–26.) szorított helyet a téma legfontosabb historiográfiái előzményeinek. Ennek oka, hogy bár minden középkorkutató szembesül a forrásokból a „hatalmaskodások” nagy számával és „szörnyűségeivel”, de magáról a középkori jogintézményről nagyon keveset írtak, azt is főként jogtörténészek. Tringli ezeket foglalja össze röviden, de nagyon diplomatikusan nem tér ki a hatalmaskodások széltében-hosszában elterjedt általános történelmi interpretálására, amely szerint a hatalmaskodás olyan „erőszakos cselekedetek” sokasága, amikor valaki hatalmával, testi erejével visszaélve más tulajdonában vagy testi épségében kárt tett, vagy korlátozta annak jogait. Ezt az erőszakkal történő akaratérvényesítést jogtalannak és törvénytelennek tartották ugyan, de mégsem számított büntetettnek. A törvényekkel próbálták ugyan kordában tartani a jelenséget, de ez általában nem sikerült. A hatalmaskodási eseteken szívesen „időzött” a történetírás, legyen szó akár egy korszak bemutatásáról, egy főúr vagy püspök életrajzáról, egy megyei nemesi életkép szemléltetéséről vagy egy falu vagy város történetének megírásáról, mindig naivan rácsodálkozva, hogy szinte az egész középkori társadalom mindennapjait érintette. A lokális történetekben különösen sokszor előkerül, hiszen akad olyan település, amelynek középkori létét, történetét a pápai tizedlajstromban való első említése után már csak néhány hatalmaskodási eset mutatja. Része az erőszak a középkornak – szövegzik le mindenütt –, de ez mai szemmel nézve mind jogtalan volt. Szegény jobbágyok szenvedtek is emiatt eleget.

A hatalmaskodások megítélését a – nevezzük így – hagyományos történetírás az erőszakot mindig is alkalmazó középkor brutalitásának tekintette, az utóbbi időben pedig a nyugati történetírás nézőterébe is bekerült az „erőszak kutatás” fonalán. Eszerint a csoportos erőszakoskodás valójában a hatalom megnyilvánulását jelentette, a legvalószínűbb cél az volt, hogy a

konfliktushelyzetben az ellenfél területe felett biztosítsák az ellenőrzést, az anyagi bázisának elpusztításával. Az erőszakoskodás oka általános emberi dolog: irigység, féltékenység, bosszúvágy, régebbi tettek megbosszulásának vágya vagy egyszerűen az eufórikus állapotok által kiváltott, hirtelen támadt erőszakos indulatok. Az erőszakot olyan deviáns megnyilvánulásnak tekintik, amely a politikai vagy társadalmi akarat kifejezésének elfogadott társadalmi eszköze is volt. A szakirodalom bemutatására tehát nem sok szót veszteget a könyv, ezt akár ítélnénk hiányosságnak is, hiszen csak nagyon udvariasan és röviden írja le a korábbi megközelítéseket. Hiányosság helyett valójában azonban inkább tapintatnak kell tekintenünk ezt az eljárást.

A monográfia elolvasása után ugyanis minden történész a fejére üt: mindent elhittünk a forrásoknak – *eddig*... A könyv legfontosabb tétele a *jogos erőszak* fogalmának leírása. A középkori jogfelfogás ugyanis pontosan különbséget tudott tenni a gonosztevők és a hatalmaskodók között. Az ekkor még önálló jogággként nem létező „büntetőjog” csak az előbbivel foglalkozott, a hatalmaskodások pedig a mai felfogás szerinti polgári jog körébe tartoztak. A magyar hatalmaskodás szó és latin megfelelője is (*actus potentiaris*) látszólag egy büntető cselekményt jelölt. A valóságban a középkorban aligha élhetett úgy egy hosszabb életű tekintélyesebb birtokos, hogy egyszer sem nyúlt volna a hatalmaskodás eszközéhez. Más kérdés, hogy ilyenkor ő arra hivatkozott, hogy jogos indokkal (*ex justa causa*) alkalmazott erőszakot, mégha ennek során akár emberhalál is esett. A bíróságok elsősorban nem a hatalmaskodás során elkövetett cselekményeket mérlegelték, hanem azt, hogy mi vezetett a konfliktushoz és hogy melyik fél használta *jogosan* az erőszakot. A pervesztesnek nyilvánított felet marasztalták csak el hatalmaskodásban. A gyakorlatban a hatalmaskodások túlnyomó többségében a felek fogott bírák útján kiegyeztek egymással. A 15. században több jelentős intézkedést is tettek a hatalmaskodás felszámolására, elsősorban a perjog eszközeivel próbálták visszaszorítani. A főhatalom fokozatosan bejelentette igényét az erőszak alkalmazására, az alattvalókat pedig eltiltotta tőle. Az állam ott kezdődik, ahol a hatalmaskodás megszűnik. Az ősi jogszokáson alapuló hatalmaskodást lassan eleve büntető cselekményként kezelték, kriminalizálták.

Tringli a történetírás „hatalmaskodás” fogalmát, jogintézményét, de egyáltalán az erőszakfogalmat teljesen új megvilágításba helyezi: azt mondja, hogy a középkori világnak alapvető alkotórésze volt a jogos erőszak alkalmazása. A magánerőszak középkori rendszere jogos védelem volt: a birtokos – a nemes, az egyház, a paraszt és a polgár nem egyformán, de a maga szokásai szerint mindegyik – megvédte saját vagy faluja, egyháza, városa jószágait. Csakhogy ami az egyiknek jogos tett, a másik embernek jogtalanosság. És itt a hatalmaskodás lényege: a hatalmaskodás törvénytelen és jogtalan cselekedet volt, amelyet büntettek, de a büntettektől mégis megkülönböztették őket. Ez utóbbiak a mai bűncselekményekhez hasonlóak voltak. A hatalmaskodás azonban nem volt büntett, a hatalmaskodó nem volt gonosztevő. A rabló, a gyilkos, ha elfogták és tettét rábizonyították, a

középkorban nem sok jóra számíthatott, többnyire életével fizetett cselekedetért. A hatalmaskodás azonban vitatott erőszak volt, a miatta folytatott per pedig alig különbözött azoktól a perek-től, amelyeket ma polgári pereknek hívunk.

Tringli rámutat, hogy a belső béke fenntartásához nem tartozott hozzá a modern értelemben vett karhatalom. A király bíraskodott, közvetített, intézkedett, de az erőszakot kinek-kinek magának kellett gyakorolnia. A középkor a magánerőszak világa volt. Ha ezt az erőszakot valaki magára nézve sérelmesnek érezte, azt hatalmaskodásnak nevezte, és megtehetette, hogy jogorvoslatot kért miatta a királytól mint a legfőbb bírótól. Az egyedi ügyekben megtörtént erőszak jogosságát gyakran vitatták a középkori királyok alattvalói, de általánosságban senki sem kérdőjelezte meg, hogy ennek így kell történnie. A magánerőszak rendszere maga volt a jog, a megörzendő régi, jó szokás. Meg kell tehát különböztetni a jogos önvédelmet a jogtalan erőszaktól. Az ön hatalom és a hatalmaskodás nem azonos. Azonos lehet a tett, de óriási különbség van köztük: az ön hatalom lehet jogszerű, így a társadalom által tolerált, mi több, elvárt, a hatalmaskodás azonban csak jogszerűtlen lehet. Egyedi esetben azonban ennek az eldöntése igen nehéz, hiszen ugyanaz a tett az erőszakot alkalmazó fél szerint jogszerű, az azt elszennvedő szerint ellenben hatalmaskodás. Az erőszak elkövetője vagy az azzal fenyegetőző ember a tett válaszejellegére apellált, arra, hogy ő csupán helyreállította azt a rendet, amelyet az bontott meg, akivel szemben kénytelen volt erővel fellépni. Az erőszak kárvallottja csak azt az erőszakot mondta el, amelyet elszennvedett a másik féltől, és ezt hatalmaskodásnak nevezte. Míg elvileg egy ön hatalmú tett vagy jogos, vagy hatalmaskodás, egyedi esetben egyszerre akár mindkettő is lehetett. A legjobb megoldás abban a kérdésben, hogy egy tett jogos ön hatalom volt-e, avagy hatalmaskodás, a megegyezés volt. Ha másként nem ment, a megegyezés kikényszerítése útján. A források körültekintő vizsgálata azt mutatja, hogy szinte minden eszköz ezt próbálta elérni.

Ezek a könyv kulcsmondatai, Tringli könyvének jelentőségét az adja, hogy mostantól az oklevelekben szereplő erőszakról és egyáltalán a középkori világról gyökeresen másként kell gondolkoznunk, mint előtte. A könyv megjelenése azt fogja eredményezni, hogy végre befejeződnek a sületlenségek a hazai és a külföldi történetírásban is. Mostantól, aki a hatalmaskodásokhoz nyúl, két dolgot tehet. A talált forrásait beilleszti Tringli rendszerébe és leírja: „ahogy Tringli István megállapította...”. Esetleg sikerül olyan forrást találni valakinek, ami a fehér foltokat színesíti, vagy talán a megyei, a közgyűlési, a vajdai, a szlavón és macsói báni törvényszék perjogi eljárásának vizsgálatával lehet picit tovább árnyalni a képet. A váz, az alap, úgy gondolom, hogy megdönthetetlen.

Tringli történetírói módszerének lényege, hogy szét tudja választani az egykori valóságot és a valóságról fennmaradt források információit, érti a források nyelvezetét: és itt nem a grammatikai megértésre gondolok. A forrás szerinte nem azért van, hogy elhiggyük, amit mond, hanem, hogy megértsük a mögöttes lévő valóságot. A formulák mögött az életet keresi. Tringli forráskezelésének egyik legfontosabb értéke, hogy a forrásokat bátran újra értelmezi: mint például a nádori cikkek „követekre” (*oratores*) vonatkozó részét, vagy a trucidálás fogalmát.

A szerző a hatalmaskodásokkal kapcsolatban a legsúlyosabb kérdéseket is feltette. „A hatalmaskodások végigkísérték az egész középkori magyar történelmet. Vajon e rendszeresen elkövetett erőszakos tettek okoztak-e akkora pusztítását, mint a háborúk? Elképzelhető-e, hogy országos viszonylatban statisztikailag mérhető a hatalmaskodások okozta kár? Beszélhetünk-e arról, hogy a hatalmaskodások olyan állandó beháborút jelentettek az országnak, amely a középkor végi pusztasodás okozója volt?” A kérdésekre a könyv természetesen a válaszokat is megadja.

A monográfia a témát – a *Bevezetőt* követő – négy nagy, jól elkülöníthető fejezetben tárgyalja. Az elsőben a hatalmaskodások törvényes alapjait tisztázza. Jogintézményeket ír le, amelyek a magánerőszak megengedett szokásai szerint működtek: a lefoglalás, a represszália, a mezei és erdei kártételek elleni védekezés, valamint a nemesi birtok védelmét. A következő fejezet a hatalmaskodás fogalmát írja le, elemzi az ezzel kapcsolatos jogforrásokat a 11. századtól egészen az újkorig. Az ezt követő vastag rész 23 alfejezetben vizsgálja a „hatalmas tetteket”. Az utolsó fejezet 20 alfejezetben veszi sorra a hatalmaskodások elsimításának eseteit. A recenszens szerint ez a disszertáció legfontosabb fejezete, a lényegi mondandó itt sűrűsödik. Az előző fejezetben, a hatalmas tettek leírása során elsősorban az erőszakkal élő fél cselekedeteit és motivációját vizsgálta, ebben a fejezetben azonban az erőszakos tettet elszennvedő felet kíséri végig azon az úton, ahogy igazságát kereste. Vizsgálódása nagy részét a per elemzése teszi ki. Nem általános perjogot ad elő, hanem csak azokat a szokásokat veszi számba, melyeket a hatalmaskodás miatt indított per során követtek. Az utószóban pedig szélesebb összefüggésbe helyezi témát. De nem a nemzetközi történetírásban ma divatos erőszakutató összefüggéseibe ágyazottan – holott az értekezés Magyarország középkorának (és tegyük hozzá kora újkorának) birtok- és személyvédelmi erőszakrendszerével foglalkozik –, hanem az európai történelemben ágyazottan: a saját erőszakon alapuló jogvédelem az európaiak természetes állapota volt. Magyarországon már az államalapítás előtt létezett és az erőszak általi monopóliummá válásakor, a kora újkorban szűnt meg. Az utószó jogtörténeti megállapításai nem mindenben kompatibilisek a forgalomban lévő jogtörténeti tankönyvek megállapításaival, de minden bizonnyal közelebb állnak a valósághoz. Nemcsak a Fehde-vel történő összehasonlítás miatt érdekes ez a fejezet a nemzetközi történetírás számára, hanem számos egyéb vonatkozásban is. Tringli munkája európai keretekben értelmezhető, és bátran kijelenthetjük, hogy a nemzetközi történetírás számára is fontos mondandója van.

Nem hagyható szó nélkül az az eljárás, hogy a hatalmaskodási esetek leírásánál említett rengeteg helynév, földrajzi név esetében Tringli mindenhol megmondja a tágabb vidéket vagy a megyét. Mindezek a névmutatóba is bekerültek. Ekkora adatmennyiséggel ugyanis csak így lehet jól bánni. Hibát vagy kifogásolnivalót nem találtam az azonosításokban.

Mivel a könyv a középkor lényegét világítja meg, mind módszertanában és eredményeiben az utóbbi évtizedek magyar történetírásának – nem csak a medievisztika területén – legjelentősebb társadalomtörténeti munkájaként tartom számon.

Rácz György